

УДК 130.123.4 :27-423.78

О. Г. Рогова
кандидат філософських наук, доцент,
професор кафедри філософії
КВНЗ «Дніпровська академія неперервної освіти»

ГІПОМЕНОС ЯК ОЗНАКА ДУХОВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Сучасне суспільство, що досить динамічно розвивається, переживає істотні соціально-економічні, громадянські, правові, духовно-моральні та інші зміни, що торкаються найрізноманітніших сфер життя соціуму, в тому числі й системи освіти. У цих контекстах умови життєдіяльності сучасної особистості, як дорослої, так тієї, що зростає, можуть бути визначені якщо не екстремально нестабільними, то принаймні такими, що стимулюють розвиток неспокою, стресу, хвилювання за майбуття. У таких обставинах актуалізуються проблеми, пов'язані з розв'язанням виникаючих перед індивідуумами складних життєвих ситуацій, що вимагають від них максимальної напруги та адаптивного вміння прийняти удари долі. Проте зазвичай сучасна людина або бунтує проти них, або скаржиться, або тікає від свого реального дискомфорту буття до чуттєвих задоволень, віртуального простору, алкоголізму, наркоманії тощо.

Слід зазначити, що дитяче сприйняття негараздів суттєво відрізняється від дорослого і є ще складнішим. Іноді навіть невеличка дрібниця може перетворитися на суцільну трагедію і суттєво травмувати зростаючу особистість. І якщо чаща страждань в різних порціях є невідворотною у житті людини, то це означає лише одне – дитину до цього слід готувати, навчаючи долати існуючий у сьогоденні патологічно низький рівень здатності долати негативний емоційний досвід. А здобуття таких навичок є однією з головних характеристик духовного розвитку особистості. І навпаки, втеча від усього складного та неприємного, що потребує зусиль, а іноді й самоподолання, є невідворотною зупинкою у духовному розвитку.

Аналіз наукових праць, пов'язаних із розробкою творчого потенціалу особистості для керування стресом, привернув увагу до напрацювань психолога С. Мадді [4] про особливу особистісну якість «hardiness», яку він визначає як де-який патерн, що дозволяє перетворити негативні зміни, які відбуваються за людиною у її можливості. Відомими є такі переклади цього терміну як «стійкість» та «життєстійкість». «Hardiness», або життєстійкість, визначається вмінням прийняти виклик від життя, впоратись з негараздами на життєвому шляху, розвиваючись та збагачуючи свій потенціал. Психологічні дослідження обґрунтовують, що життєстійкість забезпечується низьким рівнем тривожності, соціальним інтересом, осмисленістю життя. Л. Александрова вважає, що оптимізм є буфером проти різноманітних наслідків стресу [1].

Особливості зв'язку життєстійкості як стрижневої внутрішньої характеристики з цінностями особистості, що самоактуалізується, аналізує С. Кравчук [3]. Категорія життєстійкості за А. Тесленком [6] визначається наявністю сенсів у житті особистості, її адекватної самооцінки, вольових якостей, розвиненою соціальною комунікацією. Життєстійкість дозволяє перетворювати стресогенні життєві події в нові можливості і пов'язана, за О. Клімовим [2, с.22], із прагненням людини зберігати особисто значущі цінності, що утворюють її ядро.

Співвідношення вольових процесів із проблемою вибору під час життєвих випробувань розглядали і І. Кант, і У. Джемс, і С. Рубінштейн, і Л. Виготський. Волю як спосіб подолання перешкод у сьогоденні досліджують Т. Чмир [7], І. Мунасіпова-Мотяш [5], М. Чумаков [8].

Проте в порівнянні з широким дослідженням вимог до життєстійкості, як особистісної якості, обґрунтування її світоглядно-ціннісних засад, що забезпечують прийняття та подолання емоційно негативного життєвого досвіду, досить слабо рефлексується в площині вітчизняної філософії освіти, наслідком чого є відсутність праксеологічних траєкторій

її плекання. Характер уявлень про фундаментальні засади життєстійкості примушує по-новому поставити питання про зв'язок життєстійкості з духовно-ціннісними орієнтаціями особистості. Зміни в зовнішньому середовищі відбуваються надзвичайно швидко, примушуючи людину постійно під них підлаштовуватись. У цих умовах успішна адаптація може досягатися, зокрема, на підставі сучасного переосмислення перевіреного часом досвіду духовного зростання.

Філософсько-освітнє визначення та духовно-ціннісне обґрунтування здатності до життєстійкості, яка є однією з характеристик духовності особистості, що відповідає традиційним релігійно-духовним уявленням про практику подолання життєвих перешкод та забезпечує мотивацію до її міцного засвоєння, а також накреслення шляхів її плекання в сучасному освітньому просторі.

Позитивна значущість страждання була чужа античності і залишилася чужою для всієї пізнішої раціоналістичної етики. Інакше відбувається в християнському світосприйнятті, де страждання розцінюється не як слабкість, але швидше, навпаки як звільнення глибшої, сили, що дозволяє, навіть, довготривалий біль прийняти як засіб пізнання життя, як поштовх до пошуку відповідей, до отримання нового імпульсу для власного самовдосконалення, до набуття життєвого досвіду.

При зверненні до одного з джерел традиційних духовних уявлень – Святого Письма, особливу увагу привертає грецький термін «ὄλομονή» (гіпоменос), що зустрічається неодноразово на його сторінках і має досить широкий контекст використання. Він означає і проходження через щось, і підпадіння випробуванням, і перенесення важкого вантажу труднощів, і зазнавання страждань. Він також описує стійкість і здатність до гідного перенесення лиха, труднощів і різного роду скорботи (Рим. 12, 12). Термін «ὄλομονή» використовується і в значенні «несіння ноші». Іноді цією ношею визначається час, очікування, гоніння, протистояння, погане звернення, відсутність відгуку від інших і навіть незадоволення очікуванням. Ап. Павло використовує «ὄλομονή» у значенні терпіння або витривалості при випробуваннях обмежувачими обставинами чи ускладненнями (2 Кор. 6, 4).

Багато екзегетів приходять до висновку, що грецьке слово «ὄλομονή» має на увазі витривалість. Деякі переклади використовують слово «терпіння», а не «витривалість». Проте переклад даного грецького слова як «терпіння», на нашу думку, не є повним. Звичайно, і терпіння, і витривалість — позитивні чесноти. Але терпіння поступається витривалості, бо терпіння не завжди супроводжується стражданням, тоді як витривалість зазвичай випробовується стражданням.

На підґрунті тлумачення терміну «ὄλομονή» визначимо категорію «гіпоменосу» як стійкої особистісної духовної якості, що мотивує людину до перетворення кризових та стресових життєвих подій у нові можливості для духовного удосконалення на підґрунті засвоєння доцільності аксіосфери релігійного світогляду та світосприйняття. Сенсове навантаження гіпоменосу визначимо наступними положеннями: здатність до перенесення болю або випробування без скарг та образ; прояв стриманості перед обличчям стресу, обставин чи провокацій; стійкість та готовність терпіти в тиснучих складних обставинах на підставі духовної розсудливості, наполегливого прагнення до трансцендентної мети, або надію на виконання обітниць. Визначимо також гіпоменос не як пасивне очікування або мляве терпіння, а як активну, енергійну якість за Євр. 12, 1: «І раз навколо нас така безліч свідків, то нам треба зняти з себе тягар чіпкого гріха

і бігти майбутній нам забіг терпляче і стійко». Особистості пропонується взяти участь у гонці на витривалість, не пасивно терплячи удари долі, а активно долаючи труднощі. Не виникає сумнівів, що гіпоменос передбачає також і розвиток здатності до терпіння, яка не формується миттєво. Благополуччя людина зазвичай сприймає як належне. Проте біль і страждання – це, перш за все, можливість перевірити свій погляд на життя. Одне з головних питань, що вимагає особистісної відповіді, полягає не тільки в тому, чому людина іноді випробує великі страждання, але і в тому, чому можна у них навчитися.

Чеснота гіпоменосу спонукає до визначення того, до чого слід прагнути, як до вищої мети? Згідно традиційним релігійним уявленням – це трансцендування емоційно-психологічного стану. І це означає не «отримання щастя», а зовсім інше – вихід в нове вимірювання, іншу якість свідомості, при якій з'являється можливість стати вище за все, що сталося, ліквідувати залежність від емоційного болю і знайти, нарешті, справжню свободу з іншим рівнем буття і його розуміння.

Метою земного буття згідно християнського світобачення є духовний метаморфозис в протилежність гедоністичному стилю життя і стратегії поведінки, при яких можна забезпечити собі максимум радощів, насолоди і задоволень при мінімумі страждань і болю, що є досить поширеним у суспільстві споживання. Орієнтація гедонізму завжди означає перебування в подвійності, зіставленні позитивних (задоволення, приємне) і негативних (неприємне, страждання) емоцій, тоді як дійсне вирішення цієї проблеми забезпечується, на нашу думку, інтеріоризацією чесноти гіпоменосу і полягає не в пошуці оптимальної стратегії мінімізації негативних емоцій, а в трансцендуванні цієї опозиції. Таке прийняття неприємного досвіду і перебування свідомості із цим досвідом приводить до поступового звільнення від всього недосконалого і духовно незначущого, всього того, що заважає духовному удосконаленню. Все погане, важке, хворобливе в русі такого перетворення починає розчинятися і набуває можливості повністю зникнути. Тому страждання, з християнської точки зору, одночасно мають цінність і навчання, і очищення, і перетворення у напрямку удосконалення. Навпаки, нездатність прийняти страждання за урок, зазвичай прирікає особистість на повторення тих же самих помилок і попадання в ті ж самі неприємності. Досвід подолання життєвих випробувань показує, що все залежить від того, наскільки страждання є осмисленими, тобто страх страждання безпосередньо пов'язаний із страхом перед безглуздом. Якщо у випробуваннях є сенс, їх набагато легше пережити, вони стають корисним досвідом життя, підґрунтям для подальшого духовного зростання.

При ставленні до життя як існування, обмеженого певним простором і поточним часом, безпосередньо матеріального буття, усіх неодмінно лякатиме все, що йому загрожує. Якщо з фізичною реальністю людина бачить більш ширшу картину духовної реальності, біль виявляється лише одним з компонентів цієї реальності. Страждання, фізичне воно, чи емоційне, або духовне, має колись припинитись, бо релігійний світогляд вважає саме життя нескінченним. І, що важливо, страждання виявляється частиною певної тривалої участі у цій нескінченності. У зв'язку із цим бажаним є пізнання тієї позитивної енергії, яку утворює страждання. Подібно до того як декілька крапель дорогоцінного масла можна отримати лише при розчавленні оливок, через страждання можна прийти до перегляду свого життя, до повнішої прихильності духовному розвитку і активному, дієвому духовному удосконаленню. Бо самі страждання дуже часто виявляються симптомом того, що щось відбувається не так. Пошуки того, що саме відбувається не так, підштовхують подивитись на життя під гострішим кутом. Чого й не робить людина секулярного світогляду, яка відчуваючи біль, зазвичай концентрується на ньому і не відчуває більше нічого. Але якщо особистість виявляється здатною бачити далі за одновимірне життя і поточний момент, то вона неминуче приходить до визнання, що життя присвячене набагато вищій меті, для якої страждання та випробування мають глибинний сенс. Релігійна людина розуміє, що

ця справжня та висока мета полягає у випробуванні власних сил удосконалюватись у цьому світі через творення добра і уникнення зла. Постійний особистісний вибір між добром і злом забезпечує незалежність життя. Релігійний світогляд свідчить, що страждання є підсумками цієї незалежності, а також відсутності гармонії між тілом і душею. Переходячи від фізичного, одновимірного життя до духовного, двовимірного, особистість поступово гармонізує душевно-тілесне життя та розпочинає перетворення свого болю в повчальний досвід і позитивну енергію. При цьому особистість засвоює систему вищих цінностей, що є гідною відповіддю на страждання. Навіть якщо страждання і не буде полегшено, воно приймається як короткотривалий момент довготривалої причини. Це фактично становлення свободи особистості, її ціннісне піднесення, пробудження її етичної потенції.

Ціннісне бачення безтурботної людини поверхневе; загартованій же в стражданні та ж сама ситуація відкривається в більшій глибині, її ціннісний погляд розширений, загострений. Страждання начебто дає новий орган для сприйняття цінностей, яких раніше вона не помічала. Причому це не означає, що людина має сприймати страждання з боєм як безумовне благо і спокійно з ним співіснувати. Слід зробити все для того, щоб полегшити страждання, власні вони або вразили інших людей. Проте біль і страждання мають бути визнані частиною таємниці життя, щодо більш ширшої картини, яку людський погляд, можливо, не може охопити відразу, але з часом вона стає більш зрозумілою. Засвоєння чесноти гіпоменосу передбачає встановлення того, яким чином випробування та страждання можуть стати прихованим благословенням і якими є шляхи подолання болю. Незалежно від того, наскільки великим є страждання, воно зрештою поглинається тим добром, утворенню якого сприяє (прикладом цього є радість від народження дитини після пологових страждань, творчий злет після великого розчарування тощо).

Страждаючи, людина зазвичай внутрішньо усувається, встановлюючи відстань між собою і тим, що викликало її страждання. Ця відстань утворює поле духовної напруги між тим, що має бути і тим, що сталося, але чого бути не повинно з суб'єктивної точки зору. І коли людина не має ніяких можливостей та засобів, щоб впливати на долю, тоді настає час виходу на інший рівень цінностей, на усвідомлення сенсу неминучого «хрестонесіння», що і віддзеркалює сенс чесноти гіпоменосу.

Очевидно, ми можемо говорити про значення болю лише до або після факту його присутності. В той час, коли він відчувається, коли людина страждає, мало що можна зробити. Тому в більш спокійні періоди життя людина має готуватися до випробувань, формувати чесноту гіпоменосу. Потужним ресурсом підготовки до часу випробувань може стати потенціал релігійної освіти, яка дозволяє поставити перед особистістю, що зростає, питання про те, чи дозволю я випробуванням ослабити себе, чи розглядатиму їх як каталізатор для глибинного занурення в себе і свої переконання? Чи дозволю власним емоціям спотворити моє внутрішнє відчуття правди або визнаю біль тим горнилом, з якого зможу вийти сильнішим, ніж раніше?

Зрозуміло, що релігійна освіта включає всі складові формування секулярної життєстійкості такі, як: робота з ціннісно-смісловою сферою, формування свідомої і активної життєвої позиції; розвиток соціальної компетентності, навичок цілепокладання і ціледосягнення; включення учнів в різні види діяльності, що вимагають подолання перешкод (спортивна, трудова, ігрова і ін.); формування вольових якостей; розвиток комунікативних здібностей; навчання способам релаксації, психічної і фізіологічної саморегуляції; формування досвіду ухвалення рішень в екстремальних ситуаціях; зниження конфліктності за допомогою програвання конфліктних ситуацій із подальшим конструктивним рішенням.

Проте релігійна освіта здатна значно розширити зазначений перелік у напрямку формування чесноти гіпоменосу як ціннісно обґрунтованої здатності переносити позбавлення

і неприємності, йти назустріч всякій незадоволеності і безрадісності і мужньо зустрічати страждання й випробування, навчаючись бачити світло і там, де, здається, існує лише непроглядна темрява, а саме:

1) розуміння не випадковості скорботи та життєвих випробувань, відкриває більш ширший погляд на проблему страждань, ніж теперішній момент болю: їх таємниця здійснюється в іншому, трансцендентному плані буття, вони посилюються для випробування та загартування і є необхідною програмою особистісного життєвого розвитку і духовного становлення;

2) гіпоменос приховує в собі насіння зростання, шанс переглянути свою поведінку і з'ясувати, що в напруженому житті є джерелом страждання;

3) відсутність відповідей на питання про причину страждань у релігійному світогляді є свідченням того, що іноді у відповідях немає необхідності для виконання людиною свого призначення в житті;

4) гіпоменос також розкривається як цінність, що припускає пошану і ухвалення життєвого ритму, який відрізняється від очікуваного або бажаного;

5) звільнення від болю пропонується починати з руху, що має спрямування до надутилітарних цінностей і що допомагає змінити погляд на себе і світ;

6) чеснота гіпоменосу формує навички розрізнення страждання за правду від страждання за порушення правди через знайомство з існуванням вищого образу (критерія) добра і зла;

7) гіпоменос сприяє усуненню нетерпачливості, що формується в умовах швидкоплинних змін через поспішні висновки, необачну поведінку і реакції, а також сучасні інформаційно-комунікаційні технології, що утримують людину та її світогляд в межах кліпів миттєвого життя;

8) формування гіпоменосу передбачає відмову від шкідливого, розумне споживання, що базуються на релігійному світогляді.

Особистість зі сформованою чеснотою гіпоменосу стає здатною переробляти негативний психосоматичний досвід, що є істинним та одним із найбільш важливих критеріїв досягнення нового рівня духовного розвитку.

Сьогодні суттєві зміни в ціннісних орієнтаціях людей спричинені значними змінами в економічній та політичній сферах нашого суспільства. Тому одним із найважливіших завдань є формування світогляду як життєвої філософії молоді людини, як її визначальних ціннісних орієнтацій, бо саме зі світоглядом пов'язана здатність до стійкого перенесення життєвих випробувань. Оскільки невдачі, страждання та випробування на життєвому шляху є неминучими, слід навчити особистість, що зростає, як ставитись до них, щоб вони не спіткали життєво недосвідчених особистостей знещадно. Одним із шляхів підготовки дітей до зустрічі з життєвими випробуваннями цілком може стати формування чесноти гіпоменосу в складі релігійного освітнього компоненту. Оволодіння чеснотою гіпоменосу, перебільшуючи пасивну стійкість у життєвих випробуваннях, дозволяє не тільки глибинно усвідомлювати походження страждання та шукати їх можливі причини, не тільки приймати і гідно виносити послані долею страждання, а й формує уявлення про шляхи їх подолання й перетворення, тобто досягнення такого стану, коли дух перестає залежати від них через пробудження в людині нових джерел життя та відкриття нового, вищого сенсу життя. Оскільки гіпоменос є чеснотою, внутрішнім ресурсом, формування якого є підвладним самій людині, то кваліфікований психолого-педагогічний супровід його плекання додає життю особистості, що зростає, цінності на тлі відсутності життєвого досвіду і розуміння сенсу у будь-яких обставинах, здатен понизити ступінь суїцидальних ризиків і зміцнити життєву позицію через певну духовну трансмутацію, пов'язану з переходом до нової якості життя.

Література

1. Александрова Л.А. К концепции жизнестойкости в психологии / Сибирская психология сегодня: Сб. научн. трудов. Вып. 2. Кемерово: Кузбассвузиздат, 2004. С. 82–90.

2. Климов А.А. Жизнестойкость и ее взаимосвязь с личностными ценностями студентов. Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Психология». 2011. № 2(10). С. 14–22.

3. Кравчук С.Л. Психологічні особливості життєстійкості особистості у зв'язку з її цінностями самоактуалізації / Проблеми сучасної психології. 2014. Вип. 25. С. 152.

4. Мадди С. Смыслообразование в процессе принятия решений. Психологический журнал. 2005. Т. 26. № 6. С. 87–101.

5. Мунасипова-Мотях І. А. Ставлення старшокласників до власного здоров'я у взаємозв'язку з вольовою організацією їх особистості. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Психологічні науки. 2014. Вип. 121(2). С. 34.

6. Тесленко А.Н. Формирование жизнестойкости личности как условие первичной профилактики суицидального поведения подростков / Казахские социально-педагогические чтения 2011: Материалы Международной научно-практической конференции, 23-24 мая 2011 г. Астана: ИПКиКПСО, 2011. С. 36–42.

7. Чмир Т.В. Вольова сфера особистості: теоретичні аспекти. Психологія: реальність і перспективи. 2015. Вип. 4. С. 277.

8. Чумаков М.В. Эмоционально-волевая регуляция деятельности (структура, типы, особенности функционирования в социальном взаимодействии): [монография]. М. – Курган: изд-во Курганского гос. ун-та, 2007. 214 с.

Анотація

Рогова О. Г. Гіпоменос як ознака духовності особистості. – Стаття.

У статті розглядається проблематика становлення чесноти гіпоменосу як духовної якості сучасної зростаючої особистості, наслідком формування якої стає міцна вмотивована здатність до подолання життєвих випробувань. Запропоновано визначення поняття гіпоменосу як стійкої особистісної духовної якості, що мотивує людину до перетворення кризових та стресових життєвих подій у нові можливості для духовного удосконалення на підґрунті засвоєння доцільності аксіосфери релігійного світогляду та світосприйняття. Накреслені окремі філософсько-освітні напрямки формування чесноти гіпоменосу через розуміння не випадковості скорботи та життєвих випробувань; через спрямування до надутилітарних цінностей і зміну погляду на себе і на весь світ; через формування здатності до самокерування та стійкого перенесення життєвих випробувань, що сприймаються як необхідна програма особистісного життєвого розвитку і духовного становлення.

Ключові слова: духовність, особистість, життєстійкість, випробування, релігійна освіта.

Аннотация

Рогова О. Г. Гипоменос как признак духовности личности. – Статья.

В статье рассматривается проблематика становления добродетели гипоменоса как духовной характеристики современной растущей личности, следствием формирования которой становится прочная мотивированная способность к преодолению жизненных испытаний. Предложено определение понятия гипоменоса как устойчивого личностного духовного качества, что мотивирует человека к претворению кризисных и стрессовых жизненных событий в новые возможности с целью духовного совершенствования на почве усвоения целесообразности аксиосферы религиозного мировоззрения и мировосприятия. Начертаны отдельные философско-образовательные направления формирования добродетели гипоменоса через понимание неслучайности скорби и жизненных испытаний; через усвоение надутилитарных ценностей и изменение взгляда на себя и на весь мир; через формирование способности к самоуправлению и устойчивому перенесению жизненных испытаний, которые воспринимаются как необходимая программа личностного жизненного роста и духовного становления.

Ключевые слова: духовность, личность, жизнестойкость, испытание, религиозное образование.

Summary

Rogova O. G. Hypomenos as a sign of the personal spirituality. – Article.

In this article are considered the problem of the formation a hypomenos as the spiritual quality of the modern growing personality. The results of this quality have to the formation of the strong motivated ability to overcome the living hardships. Is offered the definition of the hypomenos as a stable personal spiritual quality that motivates a person to transform crisis and stressful life's events into the new opportunities for the spiritual

perfection on the basis of the assimilation to the expediency of the religious axiosphere. Are proposed some philosophical-educational directions for the forming of the hypomenos due to the understanding of the non-randomness of sorrow and living hardships; due to the focusing on the over-utilitarian values and the changing of the attitude to oneself and to the whole world; due to the formation of the ability to self-control and sustainable transfer of the living hardships. That is perceived as a necessary program of personal spiritual life development.

Key words: spirituality, personality, hardiness, suffering, religious education.